

Людмила Маринич

Західноукраїнська еміграція в УСРР, 1930-ті роки: репресивний епілог

Сучасна політологічна та юридична наука подають таке визначення еміграції: 1. Вимушене або добровільне переміщення людей з країни постійного проживання до інших країн, що зумовлене політичними, економічними, військовими, етнічними, культурними й релігійними чинниками. 2. Сукупність осіб, які переселилися з однієї країни до іншої¹.

У цьому контексті метою нашої розвідки є розгляд такого явища, як західноукраїнська еміграція в УСРР 1920–1930-х років, тобто вимушене або добровільне переселення українців зі Східної Галичини, Буковини й Закарпаття до Наддніпрянської України міжвоєнної доби ХХ ст. як фрагмент ширшого явища української еміграції², та доля цієї еміграції за умов репресій тоталітарного режиму 1930-х років. Північно- та південноамериканський і центральноєвропейський напрями еміграції з західноукраїнських земель міжвоєнної доби ґрунтовно проаналізовані у монографії відомого львівського ученого проф. С. П. Качараби³.

За окремими нечисленними винятками, західноукраїнська еміграція започаткована депортаційними акціями 1914–1915 рр. російської окупаційної адміністрації на західноукраїнських теренах під час Першої світової війни, внаслідок

¹ Див., напр.: Панібудьласка В.Ф. *Еміграція* // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1999. – Т. 2: Д–Й. – С. 357–358; Landau Zbigniew. *Emigracja* // *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999. – S. 87–88; Ясь О.В. *Еміграція, її мотиви та види* // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3: Е–Й. – С. 32; та ін.

² Див.: Рубльов О.С. *Західноукраїнська еміграція в УСРР 1920–1930-х років* // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. – К., 2005. – Т. 3: Е–Й. – С. 295–298.

³ Качараба С. П. *Еміграція з Західної України 1919–1939*. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 416 с.

яких вглиб імперії Романових, в тому числі до її українських губерній, було примусово (а почасти й добровільно, оскільки йшлося про москвофілів)⁴ видалено кілька сот тисяч осіб цивільної людності (значною мірою чоловічого населення призовного віку — 18–50 років). Серед депортованих та адміністративно висланих углиб Росії поважну частку склали національно свідомі представники крайової української інтелігенції (газетарі, кооператори, педагоги, політики, священнослужителі, урядовці, юристи та ін.), яким царат закидав так зване «мазепинство». У таборах військовополонених у Російській імперії утримувалися тисячі українців — вояків австро-угорської армії, значна частина яких взяла активну участь у подіях Української революції 1917–1920 рр. й творенні новітньої національної державності⁵. Наприкінці Першої світової війни й після завершення бойових дій та окупації більшовиками Наддніпрянської України більшість депортованих, біженців, адміністративно засланих та колишніх військовополонених повернулася додому. Ті, хто залишилися, склали кістяк західноукраїнської еміграції в УСРР міжвоєнної доби.

Упродовж 1920-х років західноукраїнська еміграція в УСРР поповнювалася за рахунок безробітної української інтелігенції, випускників вищих навчальних закладів Чехо-Словаччини, Польщі, Румунії, значною мірою колишніх військових Української Галицької армії, поодиноких західноукраїнських інтелектуалів (проф. М. М. Лозинський [1927]⁶, акад. С. Л. Руд-

⁴ Див., напр.: Короленко В. *Уголок Галиции в Ростове-на-Дону* // Русские записки. — 1916. — № 10. — С. 288–290.

⁵ Див., напр.: Рубльов О.С. *Від підданих Австрії до громадян України: галицька українська інтелігенція та Українська революція — від реєстрації до участі (1917–1921 рр.)* // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. / Редкол.: П. Т. Тронько (гол. ред.) та ін. — К., 2003. — Вип. 22/23. — С. 117–156; Рубльов О. *Західноукраїнська інтелігенція у Наддніпрянщині (1914–1921 рр.)* // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. праць, присвяч. пам'яті акад. НАН України Ю. Ю. Кондуфора / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К., 2004. — Т. 1. — С. 141–193; та ін.

⁶ Див. докладніше: Рубльов О.С. *Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського* // Укр. іст. журн. — 1997. — № 4. — С. 103–117.

ницький [1926] та ін.), які прагнули долучитися до реалізації партійно-урядової політики українізації в УСРР чи лише отримати роботу за фахом, а також коштом перебіжчиків, які нелегально перетинали кордон УСРР у пошуках праці й кращої долі на «батьківщині трудящих». Окрему категорію емігрантів становили політичні емігранти — назагал члени Комуністичної партії Східної Галичини (з 1923 р. — Компартії Західної України), які змушені були залишити батьківщину внаслідок судових переслідувань за антидержавну діяльність. Певна частина емігрантів перебувала під впливом ідеології українського націонал-комунізму, вважаючи можливим реалізацію «українського проекту» у рамках більшовицької моделі державного устрою УСРР/СРСР.

Про серйозне значення, якого надавало керівництво республіки проблемі приїзду в УСРР колишніх військових УГА, свідчило створення восени 1923 р. окремої комісії ЦК КП(б)У по переселенню в Україну галичан з Чехо-Словаччини, до складу якої входили член Політбюро ЦК КП(б)У, командувач військ Української військової округи М. В. Фрунзе (голова), голова ДПУ УСРР В. А. Балицький, представники апарату Уповноваженого НКЗС СРСР у Харкові та штабу УВО. У Києві було обладнано карантинне містечко, спроможне прийняти до тисячі осіб одночасно. Частина емігрантів тоді визнали за доцільне (за особливим відбором) відрядити для закордонної роботи (лінією КПЗУ й розвідки), решту — зарахувати як поповнення червоноармійського та адміністративно-командного складу територіальних частин РСЧА, причому з політичних мотивів та міркувань безпеки спрямували їх виключно у терчастини Лівобережної України⁷.

Економічні проблеми перекреслили широко закроені плани. 20 червня 1924 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило «відмовитися від приймання галичан на території України»; 29 серпня — вирішило просити ЦК РКП(б) «врегулювати питання

⁷ Див.: Рубльов О.С., Черченко Ю.А. *Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки XX ст.)* / НАН України У Ін-т історії України; Ін-т укр. археографії; Відп. ред. П. С. Сохань. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 25.

про скорочення політеміграції в Україну та про правильну інформацію щодо економічного становища УСРР». 20 вересня 1924 р. у листі ЦК КП(б)У до ЦК РКП(б) зауважувалося: «Наплив політемігрантів з Галичини, Польщі, Чехо-Словаччини й особливо завдяки польському терору з Західної України посилюється. Наша комуністична преса у Польщі, Галичині, Чехо-Словаччині змальовує економічне становище УСРР як процвітання країни й що кожний у вільній пролетарській країні знаходить собі роботу. Це почасти посилює потяг до нас політеміграції. Коли політемігранти стикаються з нашою дійсністю й порівнюють з інформацією комуністичної преси у себе на батьківщині, то глибоко розчаровуються»⁸. Внаслідок економічних негараздів кількість галичан-політемігрантів, переважно колишніх військових УГА, які прибули до УСРР, виявилася меншою, ніж первісно планувалося. Упродовж 1924–1926 рр. з таборів інтернованих у Чехо-Словаччині в УСРР було відправлено 3 транспорти — загалом бл. 500 осіб. Перший (137 осіб) прибув до Києва 1 грудня 1924 р., другий — до Харкова у листопаді 1925 р., третій — улітку 1926 р. Окремий транспорт з Відня прибув до УСРР у жовтні 1925 р.⁹ Такі акції влада використовувала задля зміцнення власного авторитету й внесення розколу в емігрантський табір¹⁰.

Разом з тими, хто опинився у Наддніпрянській Україні ще за часів імперіалістичної війни, кількість західноукраїнської еміграції в УСРР на початку 1930-х років становила понад 50 тис. осіб (за деякими оцінками, чисельність галичан в усьому СРСР досягала тоді шістдесяти тисяч)¹¹. Так, наприклад, 28 листопада 1925 р. акад. М. С. Грушевський згадував у листі до одного зі своїх американських кореспондентів:

⁸ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. *Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції*. — С. 25–26.

⁹ Там само. — С. 26.

¹⁰ Див.: Римаренко Ю.І. *Політична робота КП(б)У та братніх комуністичних партій серед української еміграції у 1921–1922 рр.* // *Укр. іст. журн.* — 1965. — № 9. — С. 3–13.

¹¹ Див., напр.: *Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.)* / Упоряд. Г. Сварник; вступна ст. Я. Дашкевича. — Львів; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1998. — С. 186, 188.

«З Галичини багато сюди переїздить; рахують, що єсть уже тут до 50000. Декотрі з жінками і родинами, частіш самі молоді люде, мущини. Досить скоро знаходять їм занятте і живуть не зле. Правда, що звичайно наперед дають деклярації про те, що вважають радянський устрій для україн[ського] народу безпекою його політ[ичного] істновання [...]»¹².

Значний відсоток у цій еміграції складали представники розумової праці, які прагнули віддати власні сили й фахові знання справі національно-культурного відродження українського народу, назагал лояльно ставилися до більшовицької адміністрації, але разом з тим (в умовах однопартійної диктатури) намагалися якомога далі триматися від політики. Щодо цієї лояльно-аполітичної співпраці з владою приїжджих галичан наявні численні свідчення, оприлюднені вітчизняними дослідниками останніми роками. Наприклад, стосовно відомого ученого-географа С. Рудницького його ж земляк подавав таке власне враження: «В Харкові я його застав задоволеним, що НКЮ дає змогу працювати. Я його розцінював так, що до комунізму він не дійде, але буде щиро працювати»¹³. Аналогічну оцінку подавав й акад. С. О. Єфремов: «З Рудницького людина, як сам він рекомендується, аполітична і йому все одно, де працювати»¹⁴. Приблизно такою ж була й позиція голови Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ) 1923–1932 рр. К. Студинського (1868–1941), соціальні й релігійні погляди якого, за М. Лозинським, були «дуже далекі до радянських»: «Він мені коротко пояснив свою «радянізацію», що він «стоїть понад партіями», і тому йому не так важно, *яка* буде Україна, а важно, щоб *була* Україна; большевики будують Україну, і тому він з ними»¹⁵.

¹² Листи М. Грушевського до Е. Фариняка / Публ. М. Антоновича // Укр. історик. – 1977. – № 3/4 (55/56). – С. 110.

¹³ Див.: Свідчення ув'язненого М. М. Лозинського про його побут в УСРР з часу приїзду у вересні 1927 р. / Публ. О. С. Рубльова // Укр. іст. журн. – 1997. – № 5. – С. 109.

¹⁴ Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929 / Упоряд.: О. І. Путро (гол. упоряд.) та ін.; Редкол.: О. С. Онищенко, О. І. Путро, М. І. Панчук та ін. – К.: ЗАТ «Газета “РАДА”», 1997. – С. 433.

¹⁵ Див.: Укр. іст. журн. – 1997. – № 5. – С. 104.

Окрему частину західноукраїнської еміграції в УСРР становили політемігранти, до яких влада внаслідок примарної орієнтації на прийдешню світову революцію ставилася особливо уважно. Галицькою політичною еміграцією опікувалися Комітет у справах політемігрантів при ЦК МОДР України, з 1925 р. також Клуб політемігрантів Західної України ім. І. Франка і, звісно, ГПУ УСРР. Майже одночасно було організовано Спілку революційних письменників «Західна Україна», а трохи згодом — її *alter ego* — літературну групу «Горно» у Львові¹⁶.

Залучення західноукраїнської інтелігенції для обслуговування потреб індустріального й культурного будівництва підсоветської України відповідало інтересам більшовицької адміністрації республіки. Це, з одного боку, підносило її авторитет, слугуючи засобом вкрай необхідної для неї легітимізації, було вагомим аргументом для обґрунтування теорії про УСРР як «П'ємонт усього українського народу», дозволяло використовувати знання підготовлених за кордоном фахівців з вищою освітою (отже, не коштом «трудящих України»), а з іншого — залучення галицької інтелігенції у культурно-освітню сферу УСРР давало потужний імпульс втіленню у життя не лише більшовицької політики «українізації», але й українізації реальної, сприяло подоланню опору російської чи зросійщеної інтелігенції Наддніпрянщини.

Більшовицька адміністрація республіки та московське керівництво СРСР пильно контролювали чисельність, розміщення, працевлаштування й політичні настрої західноукраїнської еміграції в УСРР. ДПУ провадило її таємний облік (у закритих зведеннях усі уродженці західноукраїнських земель проходили під єдиною реєстраційною категорією — «галичани» — незалежно від місця народження й специфіки регіону).

1 листопада 1925 р. у Харкові відбулося офіційне відкриття Клубу політемігрантів Західної України ім. І. Франка, який функціонував упродовж 1925–1930 рр.

19 квітня 1925 р. у Києві відбулися перші загальні збори західноукраїнської секції Спілки селянських письменників

¹⁶ Див., напр.: Кравчук П. *Спілка революційних письменників «Західна Україна»* // Літ. Україна. — 1989. — 14 грудня. — С. 8.

«Плуг», а 17 лютого 1927 р. (після затвердження статуту) секція конституювалася в окрему Спілку революційних письменників «Західна Україна» (1927–1933). Упродовж 1927–1929 рр. «Західна Україна» видавала альманах, а 1930–1933 рр. — однойменний місячник «Західна Україна». Спілка, поряд з суто літературними завданнями, обслуговувала й певні ідеологічні настанови: мала висвітлювати становище й революційну боротьбу трудящих Західної України, керованих КПЗУ, пропагувати досягнення радянського режиму, вести ідеологічну підготовку до возз'єднання західноукраїнських земель з советською Україною. До літературної організації належало понад 50 літераторів і митців, уродженців західноукраїнських земель. Її активними членами були: С. М. Семко-Козачук (1889–1938; голова Спілки у 1927–1929 рр.), Мирослав Ірчан (справжнє прізвище та ім'я М. Д. Бабюк (1897–1937); голова Спілки у 1929–1933 рр.), В. І. Атаманюк-Яблуненко (1897–1937), В. З. Гжицький (1895–1973), Л. Д. Дмитерко (1911–1985)¹⁷, Д. Ю. Загул (1890–1944), В. І. Касіян (1896–1976), М. К. Козоріс (1882–1937)¹⁸, Ф. М. Малицький (1900–1988)¹⁹, М. І. Марфієвич (1898–1967), Я. М. Струхманчук (1884–1937)²⁰, І. В. Ткачук (1891–1948), А. Ф. Турчинська-Дем'яненко (1903–1972) та ін.

Переважно галицьким був тоді найвідоміший акторський колектив України — Державний драматичний театр «Березіль», що його очолював видатний реформатор української сцени, режисер і актор, народний артист Республіки Лесь Курбас (1887–1937). Чільні актори трупи — А. М. Бучма (1891–1957), Й. Й. Гірняк (1895–1989), М. М. Крушельниць-

¹⁷ Див., напр.: Рубльов О. С. *Невідомі документи до біографії Л. Д. Дмитерка: За матеріалами його слідчої справи 1933 р.* // Укр. археогр. щорічник / Редкол.: П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. — К., 1999. — Вип. 3/4. — С. 550–574.

¹⁸ Про нього докладніше див.: Рубльов О. С. *Михайло Козоріс: доля інтелігента* // Укр. археогр. щорічник / Редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. — К., 1993. — Вип. 2 (5). — С. 104–122.

¹⁹ Див.: Малицький Ф. *Перековка: Повість власного життя* // Вітчизна. — 1990. — № 11. — С. 83–111.

²⁰ Див.: *Художник Яків Струхманчук — жертва сталінського терору: Публіцистика* / За упоряд. та ред. О. Мусієнка. — К.: Дніпро, 1997. — 204 с.

кий (1897–1963), С. В. Федорцева (1900–1988)²¹ та інші — були уродженцями західноукраїнських земель.

Чимало західноукраїнських емігрантів працювало на керівних посадах у державному апараті УСРР, зокрема в апараті Наркомату юстиції: М. В. Ерстенюк, М. М. Романюк, М. Т. Чехович та ін.; В. І. Порайко з 5 березня 1927 р. по 10 липня 1930 р. був наркомом юстиції та генеральним прокурором УСРР, з грудня 1930 р. по серпень 1937 р. — заступником голови РНК УСРР; у системі Наркомату освіти (НКО): в Укрнауці — М. Л. Баран; К. Й. Кони́к (1888–1937), М. І. Яворський; ученим секретарем НКО УСРР у 1927–1930 був О. І. Бадан-Яворенко²²; його заступив на цій посаді 1930–1931 рр. Й. М. Зозуляк (1900–1937); багаторічним помічником ученого секретаря й одночасно особистим секретарем наркома освіти М. О. Скрипника у 1927–1933 рр. був М. В. Ерстенюк²³; М. С. Гаврилів був ректором Полтавського (1922) та Харківського (з 1924) ІНО, директором (з лютого 1930 р.) Українського НДІ педагогіки; В. П. Гоца (1885–1937) — директором Житомирського ІНО (1928–1933)²⁴; його попередником на цій посаді (1925–1928), а згодом ректором Одеського інституту народного господарства (1928) був К. Й. Кони́к (у 1928–1930 рр. — заст. завідувача Укрнауки НКО); Маріупольський інститут

²¹ Див., напр.: Федорцева Софія. «Березіль» на мандрівці // Діло. — 1930. — 31 серп. — Ч. 192. — С. 2–3.

²² Докладніше про нього див.: Рубльов О., Фельбаба М. О. І. Бадан-Яворенко — Учений секретар НКО УСРР, завідуючий сектором чужомовних словників «УРЕ» // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. / Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. — К., 2001. — Вип. 12. — С. 279–290.

²³ Див., напр.: Даниленко В. М., Кузьменко М. М. «Персональний секретар» наркома юстиції і генпрокурора республіки: трагедія галичанина Миколи Ерстенюка // Даниленко В. М., Кузьменко М. М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського Наркомосу: Біографічні нариси. — Севастополь — Донецьк, Вебер, 2003. — С. 6–11.

²⁴ Див. докладніше: Стрижак Є. М. Василь Гоца (1885–1937): сторінки біографії директора Житомирського інституту народної освіти // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. — Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2006. — Вип. 10. — С. 138–144.

профосвіти очолював М. Г. Кузняк (1895–1937); директором Українського ін-ту лінгвістичної освіти у Києві 1930–1933 рр. працював І. М. Сіяк. Український НДІ географії та картографії у Харкові організував та очолював (1927–1933) акад. С. Л. Рудницький²⁵.

Репресії тоталітарного режиму 1930-х років зумовлюють стрімке згорання контактів УСРР з західноукраїнськими землями. Поряд з курсом Кремля на самоізоляцію країни засвідчує це й стрімке зменшення кількості бажаючих емігрувати до СРСР. Якщо 1928 р. до Генерального консульства СРСР у Львові було подано 538 заяв на виїзд до Радянського Союзу (задоволено 116 — 21,56 %), то 1934 р. аналогічний показник становив 128 заяв (14 задоволено — 10,9 %), 1938 р. з 44 клопотань жодне не отримало позитивної відповіді²⁶.

Серед нечисленних західноукраїнських емігрантів, які прибули до УСРР на початку 1930-х років, — відома родина Крушельницьких, члени якої приїхали до Харкова упродовж 1931–1934 рр.: 2 листопада 1931 р. — Володимира Крушельницька (1903–1937); у вересні 1932 р. — Іван Крушельницький; 11 травня 1934 р. прибули Антін Крушельницький (з дружиною), синами Богданом (1906–1937) (з дружиною) і Остапом Крушельницькими (1913–1937) та донькою Івана — Ларисою; у липні 1934 р. — Тарас Крушельницький з дружиною. А. Крушельницький поєднував письменництво з роботою у видавництві «Українська радянська енциклопедія»; Богдан Крушельницький був науковим співробітником у НДІ тваринництва, Іван — співробітником Всеукраїнської картин-

²⁵ Рубльов О.С. *Фундатор української географічної науки: С. Л. Рудницький* // Репресоване краєзнавство: 20–30-ті роки. — К., 1991. — С. 121–129.

²⁶ Див. докладніше: Науменко К. *Генеральне консульство СРСР у Львові* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Редкол.: Я. Ісаєвич (відп. ред.) та ін. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. — Вип. 7: Зб. на пошану проф. Ю. Сливки. — С. 393; Rublow O. *Konsulat ZSRR we Lwowie w latach 1927–1939: przedstawicielstwo dyplomatyczne, łącznik między dwiema Ukrainami czy bolszewicka ekspozytura?* // *Studia Polsko-Ukraińskie / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu*. — Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 2006. — Т. 1. — С. 224.

ної галереї, Остап — викладачем німецької мови, донька Володимира Крушельницька — аспіранткою, згодом асистенткою Венерологічного інституту²⁷.

Мотиви, що спонукали цю відому родину галицьких інтелігентів до переїзду в УСРР, вочевидь полягали в їхньому політичному советофільстві та прагненні дістати роботу за фахом (що для українців з вищою освітою у II Річипосполитій було практично неможливо). Зрозуміло, що самий факт приїзду А. В. Крушельницького з родиною у підсоветську Україну 1934 р. свідчив про його необізнаність щодо масштабів трагедії, яка відбувалася тоді в УСРР. Ці настрої патріарха сім'ї передає Л. Крушельницька: «Ну що ж, голод, — казав Дідуньо, — ми вже не один голод пережили, це ж не вічне...»²⁸. Що ж до репресій, чутки про які перманентно доходили до Львова, то на думку спадав заспокійливий штамп тогочасної московської пропаганди: «У нас даремно не заарештовують». До того ж, політична діяльність за кордоном на користь владного режиму СРСР і УСРР, здавалося би, мала слугувати своєрідною «охоронною грамотою» під час перебування в Україні.

Вже після виїзду Крушельницьких, львівський часопис «Діло» подав власний розлогий коментар, аналізуючи поголоски щодо ймовірної чергової советської амністії для емігрантів і підсумовуючи сумний досвід попередніх взаємин української еміграції та галичан-советофілів з комуністичною адміністрацією СРСР/УСРР: «Історія одної поворотної хвилі української еміграції на Радянську Україну і виїзд туди більшого числа галичан на постійні посади — це така наглядна лекція, що до неї не треба додавати ніяких аргументів. Знаємо десятки імен людей, що виїхали на Радянську Україну як захоплені новим режимом, у численних випадках як щиро переконані оборонці цього ладу, навіть завзяті комуністи. Знаємо, яка доля стрінула радянського представника Лапчинського, за “панування” якого найсильніше розрослося на галицькому

²⁷ Див.: Рубльов О. С. *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. — К., 2004. — С. 546–547.

²⁸ Крушельницька Л. І. *Рубали ліс... (Спогади галичанки)*. — 3-тє вид., доп. — Львів: Астролябія, 2001. — С. 90.

грунті радянофільство, знаємо, як скінчили Косак, Тютюник, Букшований, Добротворський — усі під стінкою. Про засланих на каторгу або замучених у чре́звичайці вже і не згадувати».

Щоденник наголошував на безправному становищі пересічного підданого «батьківщини трудящих», а тим більше її «ново-навернених» громадян, які прибували до СРСР з-за кордону у пошуках праці чи через свої політичні симпатії: «Кожний громадянин Радянського Союзу може через ніч потрапити у контр-революціонери, хоч би його поведінка льоального, смиреннього, мовчазного громадянина не змінилася в нічому. Вистачає донос, провокація, особисті порахунки з якимось партійником, поліцаєм, агентом. Атмосфера громадянського життя в європейських країнах і Рад. Союзі така ріжна у своїх найглибших основах, що людина, яка переїздить радянський кордон, бачить, що в'їхала у новий світ, де панують зовсім інші закони моралі, справедливості, чести [...]. Совітський громадянин це одно кільце у величезній машині, якою кермують фанатики. Його вражіння, пересвідчення, світогляд мають право існувати тільки в такій формі, яка дозволена урядом і корисна для нього. У комуністичному режимі нема місця на індивідуальну творчість, ані особисті переживання».

Насамкінець стаття містила пораду з огляду на ймовірну советську амністію емігрантам: «Передовсім вертатися на Радянщину тим, які вже від літ на еміґрації боронять советського ладу [...]. Вони повинні би покористуватись першою нагодою [...] і почати працювати в краю, до якого заохочують інших. Це один із найкращих способів перевірити свої погляди і з них — вилікуватися. Гадаємо, що, якби нині, проголосивши амністію, радянський уряд відчинив одночасно кордони для своїх громадян і сказав одніське слово «еміґруйте!», то перші виїхали би звідти ті, що вже роками каються, чому покинули зігнулу Європу»²⁹.

Виїзд родини Крушельницьких, як і Ю. Бачинського до УСРР мав стати верифікацією їхніх советофільських переконань. Бодай часткове зцілення від власного советофільства

²⁹ Див.: *Совітська «амністія» та її вартість* // Діло. — 1934. — 17 серп. — Ч. 217. — С. 1–2.

коштувало цим галицьким інтелектуалам вочевидь надто дорого — їхнього життя...

Крушельницьких «брали» у два прийоми: у ніч на 6 листопада (Антон Володиславовича, Івана й Тараса) і в грудні 1934 р. (Богдана, Остапа й Володимиру). Під час арешту Володимири Крушельницької (15 грудня) у неї в помешканні ночувала племінниця Лариса. Сонну дитину (як свідчить акт обшуку) передали сусіду, а квартиру опечатали³⁰.

Трагедія знаної галицької родини не лише отримала потужний резонанс в українській спільноті Східної Галичини й вітчизняних емігрантських колах у Центрально-Східній та Західній Європі. Значна увага долі Крушельницьких приділялася й на шпальтах «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*», редагованого В. Бончковським³¹. Доля родин Крушельницьких й Сказинських, репресованих у першій «кіровській хвилі», у загальному контексті послідовного знищення більшовицькою адміністрацією в УСРР усіх комуністів з виразним українським національним обличчям чи советофільськи налаштованих емігрантів зі Східної Галичини опинилася також у центрі пильної уваги й розвідувальних структур II Речіпосполитої³².

З початку 1930-х років західноукраїнська еміграція в УСРР потрапляє у вир репресій тоталітарного режиму й зазнає відчутних втрат у перебігу сфабрикованих ГПУ–НКВД «справ» так званих «Українського національного центру» 1931–1932 рр.³³,

³⁰ Рубльов О.С. *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. – С. 548–549.

³¹ Миклін О.В. *Висвітлення теми репресій 1930-х років в УСРР на сторінках «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego»* // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст.* / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: П. Т. Тронько (гол. ред.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 34 / Відп. за вип. Р. Ю. Подкур. – С. 236–239.

³² Див.: *Raport Referatu «Wschód» Oddziału II SG o losach rodzin Kruszelnychkich i Skazyńskich, represjonowanych w USRR*, 31 stycznia 1935 // *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski*. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – S. 647–654.

³³ Див., напр.: Касьянов Г.В. *Академік М.І. Яворський: доля вченого* // *Укр. іст. журн.* – 1990. – № 8. – С. 75–86; Рубльов О.С. *Лідер «істориків-марксистів» України: М.І. Яворський* // *Репресоване краєзнавство:*

«Української військової організації» 1932–1935 рр.³⁴, «Польської військової організації» 1933–1934 рр.³⁵ та ін. Значна частина репресованих у цих «справах» західноукраїнських емігрантів була убита під час так званих Соловецьких розстрілів 1937 р.³⁶

20–30-ті роки. – К., 1991. – С. 293–304; Михайло Грушевський: *Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934)* / Публ. В. Пристайка та Ю. Шаповала. – К.: Критика, 1999. – 353 с.; та ін.

³⁴ Рубльов О. С., Черченко Ю. А. *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.)* / НАН України: Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії; Відп. ред. П. С. Сохань. – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.; Рубльов О.С. *Репресивний режим в Україні, 1930-ті роки: справа «Української військової організації»* // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст.* / Ін-т історії України НАН України; Голов. редкол. наук.-докум. серії книг «Реабілітовані історією»; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 169–184; Рублёв А. *Тоталитарный режим 1930-х годов и украинская интеллигенция: Дело «Украинской военной организации»* // *Impactul trecutului totalitar asupra noilor democrații din Europa Centrală și de Est: Simpozion internațional, Chișinău, 1–2 iulie 1999.* – Chișinău, 2000. – P. 29–41; та ін.

³⁵ Рубльов О. *Викриття «агентури польського фашизму» в УСРР: «Справа» «Польської військової організації» 1933–1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки* // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць* / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 170–189.

³⁶ *Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії: В 2-х т.* / Служба безпеки України; Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Упоряд.: П. Кулаковський, Г. Смирнов, Ю. Шаповал; Редкол.: А. Зінченко (відп. ред.) та ін. – К.: Сфера, 1997. – Т. 1. – 325 с.; *Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії: В 3-х т.* / СБУ; Центр іст. політології Ін-ту політичних і етнонац. дослідж. НАН України; Упоряд.: П. Кулаковський, Ю. Шаповал; Редкол.: Ю. Шаповал (відп. ред.) та ін. – К.: Сфера, 1998. – Т. 2. – 286 с.; К., 1999. – Т. 3. – 394 с.; Рубльов О. *Галицькими маршрутами ГУЛАГу: західноукраїнська інтелігенція у таборах СРСР, 1930-ті роки* // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць* / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. В. Смолій. – К., 2002. – Вип. 6: Зб. наук. праць на пошану С. В. Кульчицького. – С. 319–341; *Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 рр.: В 2 т.* / Служба безпеки України; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України; Упоряд.: С. Кокін, П. Кулаковський, Г. Смирнов, Ю. Шаповал; Редкол.: Ю. Шаповал (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид., доопрац. і доп. – К.: Сфера, 2003. – Т. 1. – LXII, 470 с.; Т. 2. – IV, 624 с.

Аналогічна доля спіткала групу західноукраїнських інженерів (13 осіб), що їх Вища рада народного господарства УСРР запросила 1931 р. для заповнення численних вакансій у республіканській промисловості, яка гостро потребувала кваліфікованих інженерно-технічних працівників (ІТП). Радянська біографія й загибель одного з цих ІТП — П. Телев'яка — досліджені в нашій розвідці³⁷. Після винесення 23 грудня 1934 р. вироку сліди Петра Телев'яка загубилися у розгалуженій мережі ГУЛАГу. На нашу думку, після чергового сфабрикованого «процесу» й вироку його стратили за доби Великого терору 1937–1938 рр. Натомість йому вдалося врятувати власну родину — дружину з донькою. Оскільки жінка П. Телев'яка не втратила громадянства II Речіпосполитої, їй пощастило (за настійливим наполяганням чоловіка) вирватися з пазурів «Батьківщини трудящих» й повернутися до «фашистської Польщі». Водночас варто зауважити, висловивши вірогідне припущення, що аналогічна доля спіткала й решту західноукраїнських інженерів з тієї групи з 13 осіб, що їх ВРНГ УСРР запросив до участі у виконанні «величких звершень» перших сталінських п'ятирічок...

У датованому 20 січня 1940 р. зверненні з ГУЛАГу репресованих галичан, які ще утримувалися у таборах, до відомих представників тогочасної західноукраїнської наукової еліти, що мали формально поважний статус на новоприєднаних до СРСР теренах Західної України, йшлося: «Шановні Земляки! К. Студинський, Ф. Колесса, М. Возняк, М. Панчишин, П. Франко і всі-всі. Невже і Ви забули про нас? Невже часи так змінили і Вас? Ми тут мучимось по лагерах зовсім невинні, нам нав'язували чудовищні злочини. Коли ще нас зосталося в живих яких тисяч три, то це дуже добре, а не забувайте, що *нас тут було після 19–20 років більше шістдесят тисяч.*

³⁷ Див.: Маринич Л.В. *Петро Телев'як (1896–1937?): сторінки радянської біографії західноукраїнського інженера* // Наукові записки / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. 14: За матеріалами Міжнародної наук. конф. «Національна інтелігенція в історії та культурі України», м. Вінниця, 23–24 жовтня 2008 р.; За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – С. 236–240.

*Ох, скільки культурних сил пропало і пропадає, а їх так потрібно для народу. Обдумайте все і допоможіть нам вирватися з того пекла та на старість дайте змогу ще попрацювати для свого народу, який ми так любили, любимо, а який свій тяжкий піт вкладав на те, щоб нам дати науку, надіючись, що ми своїм знанням допоможемо йому вибратися з гіркої неволі. Правда, ми і не обдурили свого народу, чим могли і як могли ми помагали йому [...]. Робіть як можете, но не забувайте, що нового ще багато впереді [...]*³⁸ (виділення наше. — Авт.).

Отже, за приблизними розрахунками, оскільки не доводиться мати справу зі статистично «чистими» підрахунками, російський комуністичний режим знищив близько 95 % західноукраїнської політичної і «трудової» еміграції в УСРР/СРСР.

Попри репресії російського тоталітарного режиму наявність значної кількості уродженців західноукраїнських земель у підсоветській Україні не лише пожвавлювала націотворчі процеси у загальнонаціональному масштабі шляхом їхнього активного включення у реалізацію контроверсійної політики українізації й пов'язаних з нею процесів національно-культурного відродження в УСРР, але й гарантувала принаймні до початку 1930-х років постійні міжособові (в тому числі родинні — транскордонне листування) контакти уродженців різних частин української території, що перебували під чужоземною займанщиною (російською комуністичною, польською, чеською, румунською). Завдяки цьому тривав, попри усі перешкоди, процес формування української політичної нації, закладалися підвалини соборності українських земель.

³⁸ *У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до К. Студинського (1891–1941) / Упоряд.: О. В. Гайова, У. Я. Єдлинська, Г. І. Сварник. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 674–675.*